

УДК 633.63.631.527(092)

СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ СЕЛЕКЦІЇ НА ІВАНІВСЬКІЙ ДОСЛІДНО-СЕЛЕКЦІЙНІЙ СТАНЦІЇ (до 100-річчя розвитку селекції на ІДСС)

ЛЕЙБОВИЧ А.С.,

*канд. с-г. наук,
старший науковий
співробітник*

БОРИСОВ Д.В.,

науковий співробітник

КУЛИК А.В.,

*науковий співробітник,
ІДСС ІЦБ УААН*

Іванівська дослідно-селекційна станція заснована в 1897 році відомим цукрозаводчиком та меценатом Павлом Івановичем Харитоненком. Не шкодував він коштів на розвиток вітчизняної науки, бо добре розумів, що вести рентабельно господарство та успішно конкурувати з західноєвропейськими фірмами без науки й впровадження її досягнень у виробництво неможливо. На той час йому належало 10 цукрових заводів, 70000 десятин землі та близько 30000 десятин землі, що були орендовані під посіви цукрових буряків, де і впроваджувались у першу чергу результати наукових досліджень.

Сучасники високо оцінювали діяльність П.І. Харитоненка. „Являясь одним из просвещенных выдающихся хозяев юга России не только по обширности своих владений, но и по рациональности ведения дел в них, П. И. Харитоненко всегда живо интересовался применением научных основ в сельском хозяйстве, четко прислушивался к голосу агрономической науки, ясно сознавал важность научных открытий и опытных исследований для практического сельского хозяйства и стремления науку приблизить к жизни...”[1]

У перші роки на дослідно-селекційній станції вивчали та розробляли систему основного обробітку ґрунту, удобрення цукрових буряків, агротехніки їх вирощування. Насіннєвий матеріал використовували в господарствах Харитоненка іноземного походження німецьких фірм Рабаштге і Гизека за ціною 1500-2500 крб. золотих за центнер, через що виробництво цукру було нерентабельним і неконкурентоздатним. Тому з 1909 року основним завданням станції стає налагодження селекції та насінництва цукрових буряків. Таким чином господарства Харитоненка позбавлялись залежності від закупівлі іноземного насіння.

Першопроходцями, які розпочали селекційну роботу на станції, були О. Ф. Гельмер і Б. М. Лебединський. О. Ф. Гельмер з 1909 по 1910 роки очолював станцію. Б. М. Лебединський працював його заступником, а з 1911 року сам став директором і одночасно завідуючим відділом селекції.

Б. М. Лебединський розробив та втілював у життя програму, в якій викладені методи основ селекції та обґрунтування можливостей насінництва в умовах станції: „Съ весны 1909 года основной задачей Ивановской опытной станции на- м е -

ХАРИТОНЕНКО П.І.
(1853-1914 р.р.)

цены селекци-
ция сахарной свек-
ловицы и хлебовъ. Поэтому предыдущая деятельность станции, выражающаяся, главным образом, въ изучении различных приемов возделывания на урожай культурных растений, переходит къ более реальному характеру, именно къ получению местных улучшенных и новых сортов с-х растений методами, выработанными современными сортоводными станциями Западной Европы и Америки. Между тем мы видим, что репродукция семянъ сахарной свекловицы вполне удаётся у насъ и даже лучше, чемъ на западе, что побуждает наших западных соседей контролировать целые имения съ целью завести собственные плантации для репродукции семянъ”[2].

У подальшому автор дає теоретичне обґрунтування масовому та індиві-

дуально-масовому доборові у цукрових буряків, та викладає конкретну методику масового відбору, індивідуального добору, вихідного матеріалу, груп добору і т.п.[3].

На жаль, після смерті П. І. Харитоненка й початку першої світової війни наукова селекційна робота на станції була припинена і відновилася після закінчення першої світової та громадянської воєн, коли на станцію знову повернувся і очолював відділ селекції Б. М. Лебединський. Працювали з багатонасінними формами. Основним методом був індивідуально-масовий добір. З виділенням таких груп матеріалів по результатах поляризації: педігри 1–0,5%, супер-еліти 5–10%, еліти 25–35%. Праця виявилась настільки плідною, що після станційних сортовипробувань було сформовано чотири супер-елітні групи, а сорт Іванівська марка №2 за збором цукру зайняв перше місце. З 1934 року він занесений у Державний реєстр як Іванівський 1305 і довгі роки був Національним стандартом. Цим і пояснюється той факт, що якраз у 1931 – 1932 рр. найбільш питома вага репродукційних посівів цукрових буряків у цілому в країні сягала 51,6%.

Але трапилось непередбачене: у 1928 році, в розквіті творчих сил, Б.М. Лебединського було звільнено з роботи, репресовано і в подальшому його спіткала трагічна доля.

У ці ж роки, поряд із селекційною, на станції велася й значна науково-пошукова робота з вивчення самофертильності та однонасінності. Так, Т. Ф. Грінком були виділені самофертильні лінії 1111 і 1136, що мали високу ступінь самофертильності до 100% та наслідували цю спадкову ознаку, а також дві однонасінних інцухт-лінії. Одна з них 1853-33 мала 93,5% однонасінних плодів, інша 1862-33 – 86,5%. Також було встановлено рецесивність ознаки роздільноплідності при неповному домінуванні багатонасінного в F_1 [4]. На жаль, під тиском керівних лисенківців від науки, як зазначає М. В. Роїк, наукові пошуки в цьому плані були припинені, а оригінальні селекційні матеріали знищені [5]. Таким „лисенківцем від науки“ виявився О. Ф. Гельмер, який у 1929 році повернувся на станцію й замінив Б. М. Лебединського на посаді завідуючого відділом селекції цукрових буряків. У своїй автобіографії він пише

з цього приводу: „Покончив с попыткой выведения сортов сахарной свеклы методом инцухта, проводившаяся специалистом тов. Гринько, с проводившимися работами по морфологическим признакам, с выведением сортов с одnoseмянными клубочками, все внимание перешло на изучение более совершенных методов формирования сортов“ [6].

Всі матеріали напрацьовані Б. М. Лебединським і Т. Ф. Гринько були знищені. Сам Т. Ф. Гринько, як відомо, був переведений працювати на Верхняцьку ДСС.

Не менш згубними та руйнівними для станції були роки Великої Вітчизняної війни. Восени 1941 р. найбільш цінні селекційні матеріали та прилади були евакуйовані до Воронежа на Рамоньську ДСС, де в 1942 р. й були висіяні на площі 4 га. Але влітку, коли фронт наблизився до Воронежа, наукові співробітники з фахівцями та залишками оригінального насіння виїхали в Киргизію.

Повернувшись у кінці жовтня 1943 року на Іванівську ДСС, науковці вимушені були розпочинати роботу майже на голому місці. Матеріально-технічна база була зруйнована, селекційні матеріали втрачені ще перед евакуацією. Змінився й науковий склад спеціалістів. З урахуванням усіх цих об'єктивних і суб'єктивних причин у наступні 40-50-і роки робота відділку була малоєфективною.

Після смерті О. Ф. Гельмера (1946 р.) завідуючим відділку до 1964 р. працював Г. П. Вишневський., згодом - М. Й. Жигайло, О. П. Вавенко, І. Ф. Голев, І. О. Міщенко, що безсумнівно не сприяло результативності в роботі відділку.

У 1974 році науковим консультантом на правах завідуючого призначається В. Г. Перетяцько, з іменем якого пов'язаний розвиток на станції досліджень з використанням цитоплазматичної чоловічої стерильності. На перших етапах в якості вихідних форм була використана лінія 5720-01 американського походження, отримана із ВІР. Це самофертильна, роздільноплідна лінія закріплювача стерильності (генотип NxхууттS^sS^s). На жаль, отримані на її базі гібриди виявились неконкурентноздатними, оскільки мали низьку продуктивність.

Із 1978 року, після організації Селекційного ВНІЦ і прийняття Програми селекційних робіт по гетерозису та спеціалізації селекційних установ Інституту, станція спеціалізується на селекції ЧС-ліній. Завідуючим відділом селекції з 1980 року й по нинішній час працює вчений селекціонер А. С. Лейбович.

У результаті обліку селекційні ма-

теріали по цій програмі, дякуючи концентрації спільних зусиль та формуванню комбінаційно-цінних ліній О-типу, простих ЧС-гібридів і багатонасінних ди-, та тетраплоїдних запилювачів, отримано ряд високопродуктивних гібридів, які занесені до Реєстру сортів рослин України, це: Іванівський ЧС-33, Олександрія, Іванівсько-Веселоподільський 84 [7].

Із 1998 року ДСС, незважаючи на те, що селекціонерам доводиться працювати на застарілому обладнанні й без належного фінансування з боку держави, приймає активну участь у виконанні програми „Бетаінтеркрос“. Ними отримано ряд гібридів нового покоління, зокрема, - гібриди Ромул та Прометей, що занесені до Реєстру сортів рослин України. Обидва гібриди, які створено на основі співробітництва Іванівської та Ялтушківської ДСС, окрім високої

продуктивності, мають стійкість до цвітущості, стійкість або толерантність до церкоспорозу і коренеїду та високий потенціал адаптивності й рекомендовані для вирощування на всій території України.

Станція має багатий генофонд, як пильцестерильних форм, так і гетерозисних запилювачів, що дає змогу успішно працювати по програмі Бетаінтеркрос. Ряд номерів вивчався в Державному сортовипробувальні, один високопродуктивний занесено до Реєстру сортів рослин України з 2009 року.

На станції пройшла своє творче формування ціла плеяда вчених – селекціонерів, які в подальшому очолили сортовідділку на інших селекційних установах системи ВНІЦ, а саме: Т. Ф. Гринько, М. Ф. Кот, В. М. Сукачов, К. І. Лободін, В. М. Ракочі, Г. М. Макогон.

За 100 років селекційної роботи науковими співробітниками Іванівської ДСС винайдено і впроваджено у виробництво понад 20 сортів цукрових буряків.

Актуальним завданням її колективу на сучасному етапі є збереження генетичного розмаїття селекційних матеріалів. Незважаючи на певні труднощі, колектив відділку селекції цукрових буряків спрямовує зусилля й натхненну працю на створення нових більш високопродуктивних гібридів, щоб гідно примножити справу попередників.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Даниленко Л. А. Промислова династія Харитоненків на початку ХХ століття / Л. А. Даниленко // Матеріали другої Сумської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції. – Суми, 1994 – С. 91–93.
2. Лебединський Б. М. Методика селекції сахарної свеклы на Ивановской селекционной станции; Труды ИОСС / Б. М. Лебединский. – К. З. Сахаротрест, 1923. – Вып. 10–23 с.
3. Лебединский Б. М. Индивидуальный и массовый отборы при селекции сахарной свекловицы; Труды ИОСС / Б. М. Лебединский. – К. З. Сахаротрест, 1923. – Вып. 11–19 с.
4. Гринько Т. Ф. К методике скрещивания сахарной свеклы / Т. Ф. Гринько // Бюллетень ИДСС Цукротресту. – 1927 – Ч. 2. – С. 62–70.
5. Роїк М. В. Проблеми становлення й розвитку вітчизняної селекції цукрових буряків / М. В. Роїк // Цукрові буряки. – 2008. – № 6 (66). – С. 8–11.
6. Гельмер О. Ф. Автобіографія / О. Ф. Гельмер // Архів музею ІДСС.
7. Лейбович А. С. Создание самофертильных односемянных закрепителей стерильности у сахарной свеклы; Дис. канд. сельхоз. наук. – К., 1985. – 120 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розкритий історичний шлях розвитку селекції цукрових буряків на Іванівській дослідно-селекційній станції. За 100 років селекційної роботи її науковими співробітниками винайдено і впроваджено у виробництво понад 20 сортів цукрових буряків.

АННОТАЦИЯ

В данной статье раскрыт исторический путь развития селекции сахарной свеклы на Ивановской опытно-селекционной станции. За 100 лет селекционной работы ее научными сотрудниками созданы и внедрены в производство свыше 20 сортов сахарной свеклы.

ANNOTATION

In the article, the history of development of breeding sugar beet at the Ivanivka Experimental- Breeding Station is described. For 100 years of the breeding work at the station, the scientific workers have been developing and introduced into production more than 20 varieties of sugar beet.